УДК: 167.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1\(3\)-432-447](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-1(3)-432-447)

Чернявська Світлана Миколаївна старший викладач кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (098) 784-85-52, <https://orcid.org/0000-0002-4443-288X>

Хохліна Олена Петрівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (066) 750-26-62, <https://orcid.org/0000-0002-2126-5011>

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ-ПІЛОТІВ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду теоретичного аспекту проблеми психологічної готовності студентів-пілотів цивільної авіації до професійної діяльності. Необхідною умовою її дослідження з метою підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх авіаторів є з'ясування сутності та структури досліджуваного явища.

Визначення психологічного змісту готовності здійснюється на основі розкриття суті двох її основних видів - загальної та ситуативної: загальна (або довготривала) – особистісна інтегративна властивість, підготовленість всіх сфер психіки до виконання діяльності; ситуативна (або короткочасна) – стан психологічної готовності до виконання діяльності.

Наведено різноманітні погляди до розуміння суті та структури психологічної готовності до професійної діяльності у психології праці, екстремальній та авіаційній психології. Обґрунтовано, що при виділенні структурних компонентів психологічної готовності до діяльності майбутніх пілотів цивільної авіації, окрім компонентів, які традиційно виділяють у психології праці, необхідно враховувати специфічні особливості їх професійної діяльності та умови, у яких вона здійснюється.

У результаті теоретичного аналізу психологічної літератури із зазначеної проблеми психологічну готовність, як предмет вивчення, визначено як загальну, довготривалу готовність, як підготовленість усіх сфер психіки до виконання діяльності з високою результативністю, як інтегративне особистісне утворення, що об'єднує в собі компоненти: мотиваційний, досвіду (змістовий та операційно-організаційний), професійно важливі особливості психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), професійно значущі особистісні властивості (темперамент, характер, здібності); наведено показники вивчення

кожного з компонентів психологічної готовності. Результати емпіричного вивчення психологічної готовності до діяльності майбутніх фахівців за визначеними компонентами будуть покладені в основу її розвитку в процесі фахової підготовки студентів у межах ЗВО.

Ключові слова: психологічна готовність, професійна діяльність, студенти-пілоти цивільної авіації, підвищення ефективності фахової підготовки у ЗВО.

Chernyavska Svitlana Mykolayivna Senior Lecturer, Department of Aviation Psychology, National Aviation University, Liubomyra Huzara Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (098) 784-85-52, <https://orcid.org/0000-0002-4443-288X>

Khokhlina Olena Petrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of Aviation Psychology Department of the National Aviation University, Liubomyra Huzara Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (066) 750-26-62, <https://orcid.org/0000-0002-2126-5011>

PSYCHOLOGICAL READINESS OF CIVIL AVIATION PILOT STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY: THEORETICAL ASPECT OF THE PROBLEM

Abstract. The article is devoted to the theoretical aspect of the problem of psychological readiness of civil aviation pilot students for professional activity. A necessary condition for its study in order to increase the effectiveness of training of future aviators is to clarify the nature and structure of the studied phenomenon.

Determining the content of readiness uses based on the disclosure of the essence of its two main types - general and situational: general (or long-term) - personal integrative property, the readiness of all areas of the psyche to perform activities; situational (or short-term) - a state of psychological readiness to perform activities.

There are various views on the understanding of the essence and structure of psychological readiness for professional activity in psychology of work, extreme and aviation psychology are given. It is substantiated, that when selecting structural components of psychological readiness of future civil aviation pilots, in addition to the components traditionally distinguished in occupational psychology, it is necessary to take into account specific features of their professional activity and conditions in which it is carried out.

As a result of theoretical analysis of psychological literature on this issue, psychological readiness as a subject of study is defined as general, long-term readiness, as readiness of all spheres of psyche to perform high performance, as an integrative personality formation, combining components: motivational, experience (semantic and operational-organizational), professionally important features of mental processes (cognitive and emotional-volitional), professionally significant

personal qualities (temperament, character, abilities); indicators of studying each of the components of psychological readiness are given. The results of the empirical study of psychological readiness for the activities of future professionals on certain components will be the basis for its development in the process of professional education of students within higher education institutions.

Keywords: psychological readiness, professional activity, students-pilots of civil aviation, increase of efficiency of professional training in higher educational institutions.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної авіаційної галузі України та забезпечення конкурентоспроможності її позицій на світовому ринку забезпечується модернізацією та структурною перебудовою національної авіапромисловості, підвищенням технологічного рівня проектування і виробництва літаків, а також залученням найбільш висококваліфікованих кадрів нового покоління. Зростання вимог до професійного рівня авіаційних фахівців зумовлює пошук шляхів підвищення ефективності їх фахової підготовки у ЗВО. Традиційна підготовка майбутнього авіаційного спеціаліста в технічному ЗВО в більшій мірі спрямована на предметне навчання, що призводить до звуженого сприйняття своєї професійної діяльності та формує так зване алгоритмічне бачення світу [1]. При цьому недостатньо уваги приділяється психологічній складовій такої підготовки – розвиткові психологічної готовності до професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність визначення можливостей людини щодо ефективного здійснення того чи іншого виду трудової діяльності зумовила введення у психологію поняття готовності. Особливої актуальності проблема розвитку психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності набула у 50-х роках минулого століття. Вивченню психологічної готовності до праці приділялася значна увага у роботах з питань становлення особистості, у теорії навчання та психології праці (Б. Ананьєв, Д. Богоявленський, О. Бодальов, Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Ковальов, К. Платонов, В. Лубовський, В. Моляко, С. Рубінштейн та ін.). У своєму дослідженні ми виходили також з робіт, присвячених вивченню професійної діяльності пілотів цивільної авіації та психологічної готовності майбутніх авіаторів до праці після здобуття фахової підготовки в ЗВО (К. Платонов, Д. Гандер, З. Гератеволь, В. Пономаренко, Є. Мілерян, О. Керницький, А. Дранко, О. Горський, П. Корчемний, Р. Макаров та ін.).

Проблему психологічної готовності до діяльності досліджували такі вчені, як М. Д'яченко, Л. Кандибович, Ф. Іващенко, М. Левітов, Є. Мілерян, Д. Ніколенко, В. Серіков, А. Смирнов, П. Чамата, Н. Шеляховська, О. Веденов, В. Горгома, В. Зарицька, В. Семиченко, О. Асмолов, Г. Балл, С. Максименко, К. Платонов, Е. Фарапонова та ін. Водночас слід зазначити, що автори по

різному трактували суть та структуру цього явища, залежно від специфіки предмета, мети та вихідних теоретичних засад, як необхідної основи проведення наукового дослідження [2]. Таким чином, на сьогодні залишається відсутнім однозначне трактування поняття психологічної готовності до діяльності та її змістового наповнення, єдиний погляд на формування цього складного психічного утворення. Це певною мірою позначається на різноплановості теоретичних та прикладних досліджень з проблеми, на недостатності досліджень з системного вивчення зазначеного явища, зокрема психологічної готовності до професійної діяльності студентів-пілотів цивільної авіації в аспекті більш загальної проблеми – підвищення ефективності їх фахової підготовки у ЗВО.

Метою статті є висвітлення результатів теоретичного дослідження з визначення суті та структури психологічної готовності до трудової діяльності як теоретичних засад її вивчення та розвитку у студентів-пілотів цивільної авіації.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на різноманіття видів професійної діяльності та їх специфічних особливостей, описаних у науковій літературі, багато авторів зазначають, що існують загальні погляди на психологічну готовність до їх здійснення [3]. Так, у сучасній науці можна виділити два основні підходи до розуміння суті психологічної готовності до діяльності. У першому з них вона розглядається як стан психологічної готовності до виконання конкретного трудового завдання; це короткотривала, тимчасова, мобілізаційна, ситуативна готовність (Є. Ільїн, М. Левітов, Л. Нерсисян, А. Пуні, О. Ухтомський, А. Маклаков, М. Виноградов та ін.); у другому - як загальна, довготривала, постійна, завчасна, потенційна готовність до діяльності - підготовленість усіх сфер психіки до виконання діяльності, як особистісна інтегративна властивість (М. Д'яченко, Л. Кандибович, В. Соґалаєв, Л. Кондрашова, П. Горностай, В. Моляко, М. Смульсон, О. Хохліна та ін.). В авіаційній психології психологічна готовність розглядається переважно як короткочасна (мобілізаційна, ситуативна) готовність (О. Тіньков, О. Захарова, О. Блінов, О. Кокун, В. Олійник, М. Литвинчук та ін.), так і як довготривала (потенційна, інтегративна, особистісна) (К. Платонов, О. Керницький, І. Окуленко, І. Сіднева, Т. Лаврухіна, О. Петренко та ін.). У контексті саме довготривалої психологічної готовності вивчалися професійно важливі якості особистості пілотів цивільної авіації (Д. Гандер, М. Алексеєнко, Т. Плачинда, О. Керницький, І. Сіднева, В. Булава, В. Злагодух, В. Тогобицька та ін.). Отже, можемо підсумувати, що виокремлюються два основних види психологічної готовності до діяльності – 1) загальна, довготривала – особистісна інтегративна властивість, підготовленість всіх сфер психіки до виконання діяльності та 2) ситуативна, короткочасна, стан психологічної готовності до виконання діяльності.

Загальна психологічна готовність до діяльності розглядається як основа, на якій можливе формування міцної ситуативної готовності до конкретного виду діяльності [4, 5]. Перша формується впродовж тривалого часу професійної підготовки та діяльності фахівця і характеризує його потенційну психологічну здатність до виконання різних завдань під час здійснення діяльності, а друга характеризує наявну на даний період часу (від дня до кількох днів) психологічну здатність до виконання конкретних професійних завдань. Цілком можливим є відсутність у фахівця ситуативної психологічної готовності у певний момент часу за наявності загальної готовності. Однак, ситуативна психологічна готовність не може бути наявною при відсутності загальної [4].

Вихідними для розуміння сутності готовності до професійної діяльності як загальної психологічної підготовленості до неї вважаємо наступні положення. Готовність до праці – це складне структурне явище, властивість особистості, сукупність якостей особистості або рівень розвитку особистості, достатній для успішного оволодіння та здійснення трудової діяльності. Готовність до трудової діяльності підлягає формуванню та розвитку, що здійснюються завдяки спеціально організованому впливу первинних та вторинних інститутів соціалізації на усіх послідовних етапах становлення особистості; і чим досконалішими є засоби формування готовності до праці, тим ефективнішим буде результат [5].

У нашому дослідженні психологічної готовності до професійної діяльності, а саме студентів-пілотів цивільної авіації, у контексті проблеми їх фахової підготовки, використовуємо поняття «розвиток», виходячи з теоретичних положень Л. Виготського, С. Рубінштейна, П. Гальперіна про те, що розвиток психіки у людини здійснюється у результаті зовнішніх впливів (навчально-виховний процес у ЗВО), засвоєння нею суспільного досвіду (знань та способів дій) та його перетворення в індивідуальний, у процесі інтеріоризації зовнішнього (практичного) у внутрішнє (психічне), інтерпсихічного (колективного) в інтрапсихічне (індивідуальне). При цьому вплив зовнішніх умов (педагогічні впливи) здійснюється через призму внутрішніх (наявного у людини складу психіки). Розвиток психіки здійснюється й при екстеріоризації внутрішнього – його переходу у зовнішнє, у поведінку, спілкування, діяльність (у тому числі й професійну діяльність), коли здійснюється вплив людини на зовнішній світ, на його перетворення [6, С. 37].

Певні відмінності у поглядах науковців існують також щодо структури явища, що розглядається. Однак, варто зазначити, що загальним і безсумнівним у запропонованих різними авторами структурах психологічної готовності є виділення компонента, що відображає ставлення суб'єкта праці до трудової діяльності (мотиваційний, морально-етичний, ціннісний, спрямованості тощо). Деякі вчені своє розуміння суті поняття «психологічна готовність» зводять саме до вказаного компонента (Г. Анатасова, О. Веденов,

Н. Гаджиєва, Н. Калиниченко, О. Ковальов та ін.), що є, на нашу думку, недостатньо правомірним. У працях Д. Ніколенка, П. Чамати, О. Яковенка зазначається, що для здійснення діяльності, окрім позитивного ставлення до неї, необхідні також і виконавчі компоненти регуляції діяльності [10, 13]. У зв'язку з цим особливої уваги заслуговують погляди на структуру психологічної готовності до діяльності, представлені у працях О. Смирнова, Ф. Іващенко, М. Д'яченка, Л. Кандибовича, П. Чамати, Д. Ніколенка, М. Смульсона, О. Мороза, О. Яковенка [7, 8, 9, 10, 11, 12, 13], які найбільш повно розкривають зміст досліджуваного явища.

Психологічна готовність до праці, на думку О. Смирнова [7], – це 1) сформованість знань про суспільне значення праці, переконаності у необхідності працювати, суспільно значущих мотивів праці; 2) налаштованість працювати певним чином – доволіно і якісно, що вимагає певної культури праці: організованість в роботі; уміння чітко планувати її та чітко притримуватися окресленого плану, дотримуючись певного темпу і ритму роботи, ретельно контролювати себе під час виконання трудової діяльності; такі якості як наполегливість, завзятість у роботі, уміння долати труднощі, висока дисциплінованість праці за рахунок власних вольових якостей. Автор зазначає, що готовність до праці – це також ініціативність та креативність у роботі, вміння працювати в колективі та для колективу. О. Смирнов вказує також на важливість здібностей особистості у психологічній готовності, які формуються на основі розвитку схильностей.

За Ф. Іващенко, психологічна готовність до праці являє собою достатній для успішного оволодіння будь-яким видом виробничої праці рівень розвитку особистості, складне синтетичне утворення, яке включає в себе: 1) розуміння суспільної та особистої необхідності праці, що виявляється у мотивах діяльності, які надають праці учня особисту значущість; 2) відносно розвинені вольові якості та риси характеру, що відображають ставлення до праці; 3) загальнотрудові уміння та навички (планування та самоконтроль виконання визначеного плану, раціональна організація робочого місця, культура поведінки з інструментами, культура рухів, правильне чергування праці і відпочинку, читання схем та креслень); здібності (загальна працездатність, технічне мислення, просторова уява тощо) [8].

М. Д'яченко та Л. Кандибович у своїй основній роботі з проблеми [9], у готовності вбачають стійку характеристику особистості та визначають її як систему професійно важливих якостей, що є істотною передумовою успішної діяльності. До таких якостей автори відносять наступні: 1) позитивне ставлення до діяльності; 2) адекватні вимогам діяльності риси характеру, здібності, темперамент, мотивація; 3) необхідні знання, уміння, навички; 4) професійно важливі особливості психічних процесів, емоцій, волі.

Зазначена структура психологічної готовності, на нашу думку, є достатньо повною, такою, що охоплює усі основні сфери психіки людини та її досвід

(знання, уміння, навички), які визначають успішність оволодіння діяльністю та її здійснення. Однак, розгортання вказаних компонентів готовності могло б здійснюватися за дещо іншою логікою: від менш конкретних до більш загальних та складних психічних утворень; незайвим було б більш чітко визначити склад другого та четвертого пунктів, щоб уникнути дублювання, виключити з другого компонента мотивацію, оскільки у зазначеній структурі вже є компонент позитивного ставлення до діяльності, куди має входити мотиваційна сфера особистості. Також варто зазначити, що зазначені автори, визначаючи поняття «психологічна готовність», тяжіють до конкретних видів діяльності, у той час як ми розглядаємо це поняття у більш широкому сенсі. Як наслідок, структура психологічної готовності до професійної діяльності має містити такі якості особистості, що мають доволі узагальнений характер і на основі яких можливе здійснення професійного самовизначення, проходження спеціальної фахової підготовки та оволодіння обраною професією.

На думку П. Чамати та Д. Ніколенка, готовність до праці становлять морально-психологічні якості, від яких залежить позитивне ставлення учнів до праці. Автори у готовності до праці виділяють дві групи компонентів, які виконують: 1) мотиваційно-цільову, спонукальну функції та 2) виконавчу регуляцію діяльності. Зазначені компоненти обов'язково мають розглядатися у нерозривній єдності. До першої групи автори віднесли наступні складові: позитивне ставлення до праці, що визначається мотивами діяльності; моральні (вищі) почуття; усвідомлення мети праці, її суспільного значення, потреба у праці та інтерес до неї. До другої групи компонентів готовності до праці віднесли: індивідуально-психологічні якості, що входять у поняття «здібності»; специфічні інтелектуально-вольові та характерологічні якості; політехнічна підготовка [10].

М. Смульсон запропонувала наступну структуру психологічної готовності до праці: 1) стійкий інтерес до праці; відповідний рівень розвитку змістово-операційної сторони трудової діяльності (знання, уміння, навички); комплекс навичок особистісної (інтелектуальної та емоційно-вольової) саморегуляції у трудовій діяльності [11]. Проте, змістове наповнення першого компонента у даній структурі, на наш погляд, дещо звужене, порівняно з наведеними вище поглядами вчених.

За О. Морозом, основний зміст психологічної готовності до праці відображається у ставленні, спрямованості, які втілюються у інтегральних морально-вольових та емоційних якостях особистості, а такі компоненти виконавчої регуляції діяльності як теоретична і практична підготовленість (знання, трудові уміння, навички) у дослідженні автора представлено досить стисло [12].

У контексті нашого дослідження психологічної готовності майбутніх пілотів цивільної авіації на особливу увагу заслуговує структура психологічної готовності О. Яковенка, визначена на основі досліджень у психології праці.

Вона включає в себе високі вимоги до суб'єкта діяльності, що визначають його готовність до виконання праці, яка характеризується такими якостями як висококваліфікованість та високопродуктивність. Дана структура включає: 1) уміння осмислювати трудові дії; 2) уміння працювати при тривалих напруженнях; 3) уміння досягати необхідної якості роботи; 4) уміння працювати настільки продуктивно, на скільки це вимагається умовами діяльності; 5) вміння вступати у трудові взаємини з колективом [13].

У результаті аналізу поглядів на структуру психологічної готовності до трудової діяльності О. Мороза та О. Яковенка, ми дійшли до висновку, що обидва автори підкреслюють важливість цілеспрямованого формування кожного виділеного структурного компонента готовності за допомогою спеціальних педагогічних впливів. Більше того, О. Яковенко пропонує формувати у студентів вміння осмислювати трудові дії, пов'язані з розвитком їх інтелекту, що є однією з перших спроб вирішення питання у контексті проблеми розвитку готовності до праці.

На основі вивчення особливостей формування інтелектуального компонента готовності до трудової діяльності учнів із затримкою психічного розвитку, О. Хохліна визначає психологічну готовність до діяльності як загальнотрудову підготовку учнів, формування довготривалої психологічної готовності працювати у сфері матеріального виробництва. Автор виділяє наступні компоненти психологічної готовності до діяльності: 1) позитивне ставлення до праці; 2) особливості психічних процесів та емоційно-вольової сфери, важливі для здійснення довільної регуляції діяльності; 3) знання, уміння, навички; 4) характерологічні властивості особистості: працелюбність; організованість; дисциплінованість; ініціативність; самостійність; цілеспрямованість; наполегливість; уміння довести розпочате до завершення, сміливість. Варто зазначити, що у даній структурі психологічної готовності позитивне ставлення до праці розглядається як енергетичний компонент, який виконує мотиваційно-цільову, спонукальну функцію у виконанні діяльності і складає першу групу якостей. До другої групи якостей, необхідних для виконавчої регуляції діяльності, віднесено: особливості психічних процесів та емоційно-вольової сфери; знання, уміння, навички; характерологічні властивості особистості [5].

Таке розуміння суті та структури психологічної готовності до діяльності серед розглянутих поглядів видається нам найбільш узагальненим та повним. Водночас зауважимо, що воно потребує певної конкретизації щодо специфічних особливостей екстремальних професій, в тому числі професії пілотів цивільної авіації, з урахуванням результатів цілеспрямованого вивчення спеціально проведених досліджень у цьому напрямі.

С. Будник у своєму дослідженні професійної готовності офіцерів-прикордонників до вирішення завдань розглядає зазначене явище як єдність таких складників: 1) мотиваційно-ціннісний; 2) когнітивний; 3) операційно-

діяльнісний [14]. О. Добрянський, який досліджував психологічну готовність слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах, зазначав, що структура готовності, окрім мотиваційного, когнітивного, операційно-процесуального, має також містити емоційно-вольовий компонент [15]. Ю. Бойко, яка займалася проблемою формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності, поруч з загальноприйнятими мотиваційним, операційним, емоційно-вольовим, виділила особистісний компонент. Дослідниця вводить особистісний компонент психологічної готовності у зв'язку з розумінням даного поняття як інтегрованого структурного особистісного утворення, що є передумовою успішного виконання діяльності в сфері правознавства [16].

І. Горелов у структурі психологічної готовності працівника міліції до застосування вогнепально-силового впливу (ВСВ) виокремлює такі складові: 1) необхідний рівень професійної підготовки; 2) мотиваційний компонент (відданість своїй професії, потреба у самовдосконаленні); 3) особливості особистості, які визначають здатність ефективно діяти в екстремальних ситуаціях (високі здібності саморегуляції психічного стану; оптимальні рівні особистісної та ситуативної тривожності; комунікативні особливості; інтелектуальні, емоційно-вольові якості тощо) [17]. Однак, третій компонент наведеної структури, на нашу думку, є надто узагальненим і включає в себе елементи різноманітних складових готовності фахівців екстремального профілю, що наведені вище. Так, високі здібності до саморегуляції психічного стану можуть відноситися до операційно-діяльнісного компонента (за С. Будником), операційно-процесуального (за О. Добрянським), операційного (за Ю. Бойко); оптимальні рівні особистісної та ситуативної тривожності, емоційно-вольові якості – до емоційної складової емоційно-вольового компонента (за О. Добрянським, Ю. Бойко); комунікативні особливості – до особистісного компонента (за Ю. Бойко).

За О. Керницьким, психологічна готовність курсантів-пілотів до льотної діяльності є інтегральною властивістю та складним психологічним утворенням особистості військового пілота, що проявляється як психічний стан його готовності та забезпечує оптимальне функціонування психіки й надійність знань, навичок і вмінь керування технічними системами бойового літака у різноманітних умовах польоту. Автор виділяє у структурі психологічної готовності курсантів до льотної діяльності мотиваційний, когнітивний, операційний, емоційно-вольовий компоненти та професійно-важливі якості особистості військового пілота, які мають відповідати умовам здійснення професійної діяльності та вимогам, які така діяльність висуває до суб'єкта праці [18]. Ми вважаємо доречним таке акцентування уваги саме на професійно значущих особистісних властивостях з-поміж інших властивостей особистості, адже про готовність до виконання конкретної трудової діяльності можна говорити лише у тому випадку, коли ці властивості відповідають

вимогам, які така діяльність ставить перед суб'єктом праці, виходячи з її основних характеристик і умов здійснення.

Теоретичний аналіз наукових джерел з авіаційної психології [19, 20, 21, 22, 23, 24] дозволив виділити основні характеристики професійної діяльності пілотів цивільної авіації: дія на організм фізичних факторів, які суттєво впливають на психофізіологічні функції (шум, загойдування, низька температура, перепади атмосферного тиску); нервово-психічна напруженість; обробка великих обсягів та потоків інформації (перевантаження інформацією); висока «вартість» прийняття рішень; монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстрених дій (праця очікування) (К. Платонов) [19]; вкрай інтенсивні темпи діяльності, швидкість протікання подій, жорсткий ліміт часу (дефіцит часу) та обумовлений ним примусовий темп діяльності при неможливості перервати, змінити її зміст, ритм; багатoproфільність, різнобічність характеру та змісту дій; переважання розумової праці й майже повна відсутність фізичної (наявність гіпокінезії й гіподинамії як наслідок застосування новітніх технологій і підвищення автоматизації польоту); різке зростання ролі просторового орієнтування та зміни його психофізіологічних механізмів (В. Бодров) [23]; «складність керування літаком; суворе регламентація льотної діяльності настановами, положеннями та керівними документами; необхідність виконувати у польоті декілька суміщених за часом дій; готовність до прийняття швидких рішень в екстремальних ситуаціях; висока моральна, соціальна та матеріальна відповідальність за успішність виконання польоту (А. Дранко) [24].

О. Ліпман досить детально і точно описав професійно важливі якості, необхідні пілотам для виконання льотної діяльності [21]. До таких якостей автор відносив наступні: виражена настанова (професійна спрямованість) на опанування спеціальністю «пілот»; здатність до швидкої переключуваності та тривалої концентрації уваги в умовах відволікаючих дій, дефіциту часу; точний «окомір» сприйняття форм, розмірів, швидкості, переміщення, віддаленості між об'єктами; вміння оцінити час, виділений на виконання трудової задачі, та у відповідності з ним будувати алгоритм власних дій; високі показники короткочасної, оперативної та довготривалої пам'яті; здатність до узагальнення та абстрагування, високий темп протікання мисленнєвих процесів, емоційно-вольова стійкість (здатність до збереження високої працездатності за будь-яких умов); здатність до швидкого вироблення і перебудови сенсомоторних та розумових навичок; психологічна й фізіологічна витривалість; здатність до швидких рухових реакцій; спритність, хороша координація рухів; кмітливість, рішучість, ініціативність; вміння без зайвих коливань прийняти рішення за недостатньою інформацією [21].

В результаті проведеного нами теоретичного дослідження з проблеми, ми дійшли висновку, що «психологічна готовність», як загальна, довготривала готовність, як підготовленість усіх сфер психіки до виконання діяльності з

високою результативністю, як інтегративне особистісне утворення, має об'єднувати в собі щонайперше наступні компоненти: мотиваційний, компонент досвіду (змістовий та операційно-організаційний), професійно важливі особливості психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), професійно значущі особистісні властивості (темперамент, характер, здібності). Варто зазначити, що така структура не лише відображає наше розуміння поняття «психологічна готовність», особливості професійної діяльності пілота цивільної авіації і професійні вимоги до нього як суб'єкта праці, але й відповідає двовимірній структурі особистості К. Платонова [6, 19].

Як перший рівень у структурі особистості К. Платонов розглядає динамічну функціональну структуру, яка містить чотири підструктури – спрямованості, досвіду, форм відображення та біологічно обумовлену підструктуру. Другим рівнем у даній структурі особистості виступають характер та здібності, які розглядаються як загальні, інтегративні якості особистості. В них різною мірою представлені підструктури, що входять до першого рівня – динамічної функціональної структури особистості. Характер – це як би каркас особистості, а здібності – властивість особистості, що розглядається у співставленні з певною діяльністю.

Змістове наповнення визначених нами структурних компонентів психологічної готовності до професійної діяльності пілота може виглядати наступним чином:

1) Мотиваційний компонент — це система спонукань, сенсів та цінностей майбутнього авіатора, яка здійснює мотиваційно-цільову, спонукальну функцію; він є провідною складовою психологічної готовності.

Показниками сформованості готовності за цим компонентом є наявність у студентів пізнавального інтересу та мотивів навчання у закладі вищої освіти і опанування обраної професії (переважання мотивації до успіху над мотивацією уникнення невдач); активна спрямованість на льотну працю, досягнення високих її показників, підвищення професійної майстерності та ін.

2) Компонент досвіду має змістову та операційно-організаційну складові. Змістовий передбачає наявність необхідних для виконання професійної діяльності знань, а операційно-організаційний - засвоєння необхідних для виконання професійної діяльності умінь та навичок.

Показниками сформованості змістової складової досвіду є наступні: знання правил безпеки щодо використання технічних засобів, інструкції щодо дій в особливих ситуаціях; знання особливостей експлуатації авіаційної техніки, яка використовується під час польотів, у тому числі і щодо експлуатації двигунів літака та його систем; знання, необхідні для використання радіотехнічних засобів зв'язку; знання допоміжних орієнтирів та показників приладів для визначення положення літака у просторі; знання техніки виконання елементів польоту, маневрів та фігур; знання послідовності розподілу та переключення уваги при виконанні елементів поставленого

завдання; знання типових для виконання певного маневру помилок пілота, здатність спрогнозувати та попередити їх виникнення під час льотної діяльності.

Показниками сформованості операційно-організаційної складової досвіду розглядаємо: вміння керувати льотним транспортним засобом із урахуванням показників пілотажних приладів, які повідомляють пілоту інформацію про стан польоту; демонструвати навички дій з важелями управління літаком на усіх етапах польоту; здатність реалізувати уміння і навички щодо виконання конкретних елементів польоту, заздалегідь відпрацьованих під час навчально-тренажерної підготовки; навички користування апаратними пристроями кабіни літака, спеціальним обладнанням відповідно до характеру та умов здійснення льотної діяльності [18, 19, 21].

3) Професійно важливі особливості психічних процесів - пізнавальних та емоційно-вольових.

Показниками відповідності психічних процесів людини-оператора вимогам професійної (льотної) діяльності є вимоги щодо їх сформованості та функціонування, зокрема: низький поріг відчуття та точність сприймання подразника, великий обсяг, швидка переключуваність і висока концентрація уваги, виснажливість по гіперстенічному типу; високі показники короткотривалої, оперативної та довготривалої пам'яті; сформованість уяви; високий темп і продуктивність мисленнєвих операцій, практичний тип мислення [18, 19, 20, 21, 22].

Емоційно-вольові психічні процеси, на думку Є. Школяра, тісно пов'язані з іншими структурними компонентами психологічної готовності до професійної діяльності, сприяючи створенню оптимального напруження, загальній активності організму щодо майбутньої діяльності, спонукаючи, спрямовуючи та регулюючи їх, забезпечують стійкість позитивного емоційного ставлення та стійкість щодо зовнішніх стресових факторів.

Показниками сформованості емоційно-вольових психічних процесів для льотної діяльності визначено наступні: емоційно-вольова стійкість, низька тривожність, внутрішній локус контролю, організація власної діяльності, а також інтегральний показник успішності діяльності - успішність професійного навчання, льотної діяльності [25].

4) Професійно значущі особистісні властивості, як компонент психологічної готовності, стосується вимог до темпераменту, характеру та здібностей суб'єкта. На думку таких авторів як К. Гуревич, В. Матвєєва, Є. Климов, В. Трошин, С. Молдавська [26], для успішного оволодіння льотною діяльністю оптимальними характеристиками нервових процесів (як фізіологічної основи темпераменту) є сила, рухливість, врівноваженість та такі риси характеру, як: самостійність, відповідальність, дисциплінованість, здатність до ризику, рішучість, самовладання та ін. [18, 19, 20, 21, 22, 23, 24].

Показником загальних розумових здібностей суб'єкта праці розглядаємо високий коефіцієнт інтелекту, що свідчить про високу якість, швидкість й точність вирішення розумових задач та забезпечує відносну легкість і продуктивність у засвоєнні знань та подальшому застосуванні їх у професійній діяльності.

Як показало дослідження суті та структури психологічної готовності студентів-пілотів до професійної діяльності, особливе місце у психологічній готовності належить здатності суб'єкта до саморегуляції, пов'язаних з нею доцільності, регульованості власної зовнішньої (професійної) та внутрішньої (психічної) діяльності, яка представлена у структурних компонентах психологічної готовності. Зокрема, у психічних пізнавальних процесах та увазі саморегуляція представлена їх довільними видами. В емоційно-вольовій сфері – це здатність до регуляції негативних емоційних станів, стресостійкість, долаття перешкод. У змістовій складовій досвіду – це усвідомлене застосування знань у практичній діяльності, а в операційно-організаційній – це довільні дії, рухи та діяльність в цілому. У професійно значущих особистісних властивостях здатність до саморегуляції розуміється як ознака сформованості суб'єкта праці, спілкування, поведінки та особистісного зростання. Отже, розвиток психологічної готовності суб'єкта праці сприятиме не лише успішному оволодінню професійною діяльністю, професійній самореалізації, але й розвитку особистості як саморегульованого системного утворення, що складається з соціально-значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини як поведінки суб'єкта активності, в тому числі й щодо себе, свого розвитку [6, С. 169].

Висновки. Необхідною умовою підвищення ефективності фахової підготовки студентів-пілотів цивільної авіації у сучасних ЗВО є не лише успішне опанування професійної діяльності, а й формування особистості майбутнього пілота як саморегульованого системного утворення та формування у нього психологічної готовності до майбутньої праці.

Теоретичними засадами дослідження з розв'язання проблеми у зазначеному напрямі є уявлення про суть та структуру психологічної готовності до діяльності. Розуміння психологічної готовності як загальної, довготривалої, підготовленості усіх сфер психіки до виконання діяльності з високою результативністю, як інтегративного особистісного утворення, уможливорює в якості її компонентів розглядати мотиваційний, компонент досвіду (змістова та операційно-організаційна складові), професійно важливі особливості психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), професійно значущі особистісні властивості (особливості темпераменту, характеру, здібностей).

Подальший емпіричний етап дослідження, який базується на визначених теоретичних засадах, дозволить отримати дані щодо рівня та особливостей сформованості кожної складової психологічної готовності до професійної

діяльності, які мають покладатися в основу роботи з її розвитку у майбутніх авіаторів.

Література:

1. Демченко Н.І. Формування психологічної компетентності авіафахівців в умовах неперервної освіти. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка. Психологія. 2018. № 12. С. 33 - 40.
2. Хохліна О.П. Методологічні й теоретичні основи психології : навч. посіб. Київ : Вид-во Національної академії внутрішніх справ, 2014. 232 с.
3. Кокун О.М. Зміст та структура психологічної готовності фахівця до екстремальних видів діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. № 7. С. 182-190.
4. Хохліна О.П. Особенности формирования интеллектуального компонента готовности учащихся с задержкой психического развития к трудовой деятельности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Москва, 1991. 20 с.
5. Хохліна О.П. Особенности формирования интеллектуального компонента готовности учащихся с задержкой психического развития к трудовой деятельности : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.10. Киев, 1991. 201 с.
6. Хохліна О.П. Теоретико-методологічні проблеми психології: навч. посіб. Київ: Симоненко О.І., 2021. 244 с.
7. Смирнов А.А. О психологической готовности к труду. *Вопросы психологии*. 1961. № 1. С. 3-12.
8. Иващенко Ф.И. Психологические особенности трудовой деятельности старших школьников. *Вопросы психологии*. 1983. № 6. С. 28-34.
9. Дьяченко М.И., Кандилович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1976. 175 с.
10. Чамата П.Р. Николенко Д.Ф. Психологическая готовность детей к труду и пути ее формирования. Киев, 1960. 42 с.
11. Смульсон М. Л. Психологические особенности трудового воспитания старшеклассников. Психологические вопросы трудового воспитания. / под. ред.: В.И. Войтко, В.А. Моляко. Киев. 1979. С. 71-78.
12. Мороз О.И. Формирование психологической готовности старшеклассников сельских общеобразовательных школ к сельскохозяйственному труду : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Киев, 1982. 189 с.
13. Яковенко А.П. Воспитание готовности старшеклассников к труду в сфере материального производства : дис. ... канд. пед. наук : 19.00.10. Киев, 1983. 207 с.
14. Будник С.М. Формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до творчого вирішення завдань управлінської діяльності : автореф. дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2006. 20 с.
15. Добрянський О. А. Сутність та структура психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. № 1. С. 28-39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_28 (дата звернення : 28.11.2021).
16. Бойко Ю.Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2008. 23 с.
17. Горелов І.Ю. Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2008. 19 с.
18. Корчемный П.А. Психология летного обучения. Москва : Воениздат, 1986. 136 с.
19. Платонов К.К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 254 с.

20. Гандер Д.В. Авиационная психология: учеб. пособ. / под ред.: В.А. Пономаренко, Москва : Изд-во Московского городского психолого-педагогического университета, 2010. 148 с.
21. Липман О. Психология профессий : пер. с нем. Петроград, 1923. 76 с.
22. Керницький О.М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Харків, 2005. 17 с.
23. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учеб. пособ. Москва : ПЕР СЭ, 2011. 511 с.
24. Дранко А.А. Теоретичний аналіз формування лідерських компетенцій курсантів цивільної авіації. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2012. № 37. С. 313-318.
25. Школяр Е.В. Проблема формирования регуляторного компонента психологической готовности у специалистов оперативно-спасательной службы гражданской защиты. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія : «Педагогічні та психологічні науки»*. 2013. № 1. С. 563-574.
26. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 701 с.

References:

1. Demchenko, N.I. (2018). Formuvannya psyhologichnoi kompetentnosti aviafahivtsiv v umovah neperervnoi osvity [Formation of psychological competence of aviation specialists in the conditions of continuous education]. *Visnyk Natsionalnogo aviatsijnogo universytetu - Bulletin of the National Aviation University*, 12, 33-40 [in Ukrainian].
2. Khokhlina, O.P. (2014). *Metodologichni i teoretychni osnovy psykhologii [Methodological and theoretical foundations of psychology.]* Kyiv: Vydavnytstvo Natsionalnogo universytetu vnutrishnih sprav [in Ukrainian].
3. Kokun, O.M. (2010). Zmist ta struktura psykhologichnoi gotovnosti fahivtsya do ekstremalnyh vydiv diyalnosti [The content and structure of the psychological readiness of the specialist for extreme activities]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykhologii - Problems of extreme and crisis psychology*, 7, 182-190 [in Ukrainian].
4. Khokhlina, O.P. (1991). Osobennosti formirovaniya intellektualnogo komponenta gotovnosti uchashchihsya s zaderzhkoy psihicheskogo razvitiya k trudovoy deyatel'nosti [Features of the formation of the intellectual component of the readiness of students with mental retardation to work]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
5. Khokhlina, O.P. (1991). Osobennosti formirovaniya intellektualnogo komponenta gotovnosti uchashchihsya s zaderzhkoy psihicheskogo razvitiya k trudovoy deyatel'nosti [Features of the formation of the intellectual component of the readiness of students with mental retardation to work]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
6. Khokhlina, O.P. (2021). *Teoretyko-metodologichni problemy psykhologii [Theoretical and methodological problems of psychology.]* Kyiv: Symonenko, O.I. [in Ukrainian].
7. Smirnov, A.A. (1961). Смирнов А.А. О psihologicheskoi gotovnosti k trudu [About psychological readiness for work]. *Voprosy psikhologii - Psychology issue*, 1, 3-12 [in Russian].
8. Ivashchenko, F.I. (1983) Psikhologicheskie osobennosti trudovoy deyatel'nosti starshykh shkolnikov [Psychological features of the labor activity of senior schoolchildren]. *Voprosy psikhologii - Psychology issue*, 6, 28-34[in Russian].
9. Dyachenko, M.I. & Kandybovych, L.A. (1976) *Psikhologicheskie problem gotovnosti k deyatel'nosti [Psychological problems of readiness for activity]*. Minsk: Izdatel'stvo Belorusskogo universiteta [in Russian].
10. Chamata, P.R. & Nikolaenko, D.F. (1960) *Psikhologicheskaya gotovnost' detey k trudu i puti ee formirovaniya [The psychological readiness of children for work and the ways of its formation]*. Kiev [in Russian].

11. Smulson, M.L. (1979) Psikhologicheskie osobennosti trudovogo vospitaniya starsheklassnikov [Psychological features of labor education of senior pupils]. *Psikhologicheskie voprosy trudovogo vospitaniya - Psychological issues of labor education*. V.I. Voytko & V.A. Molyako (Ed.). Kiev [in Russian].
12. Moroz, O.I. (1982) Formirovanie psikhologicheskoy gotovnosti stassheklassnikov selskih obrazovatelnyh shkol k selskohozyaystvennomu trudu [Formation of psychological readiness of senior pupils of rural secondary schools for agricultural labor]. *Candidate`s thesis*. Kiev [in Russian].
13. Yakovenko, A.P. (1983) Vospitanie gotovnosti starsheklassnikov k trudu v sfere materialnogo proizvodstva [Raising the readiness of high school students to work in the field of material production]. *Candidate`s thesis*. Kiev [in Russian].
14. Budnyk, S.M. (2006) Formuvannya profesiynoi gotovnosti ofitseriv-prykordonnykiv do tvorchogo vyryshennya zavdan` upravlinskoi diyalnosti [Formation of professional readiness of front-line officers before the creative release of the managerial activity]. *Candidate`s thesis*. Khmelnytskii [in Ukrainian].
15. Dobryanskyi, O.A. (2012) Sutnist` ta struktura psykholoichnoi gotovnosti sladchyh do profesiynoi diyalnosti v ekstremalnyh umovah [The essence and structure of the psychological readiness of investigators for professional activities in extreme conditions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy - Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 1, 28-39. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_28 [in Ukrainian].
16. Boyko, Yu.Yu. (2008) Formuvannya psykholoichnoi gotovnosti maybutnih yurystiv do profesiynoi diyalnosti [Formation of psychological readiness of future lawyers for professional activity]. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Gorelov, I.Yu. (2008) Psykholoichna gotovnist` pratsivnykiv OVS do zastosuvannya vognepalno-sylovogo vplyvu [Psychological readiness of police officers to use fire and force]. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
18. Korchemnyi, P.A. (1986) *Psikhologiya letnogo obucheniya [Psychology of flight training]*. Moscow : Voenizdat [in Russian].
19. Platonov, K.K. (1986) *Struktura I razvitie lichnosti [Structure and development of personality]*. Moscow : Nauka [in Russian].
20. Gander, D.V. (2010) *Aviatsyonnaya psikhologiya [Aviation psychology]*. V.A. Ponomarenko (Ed.). Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo gorodskogo psikhologo-pedagogicheskogo universiteta [in Russian].
21. Lipman, O. (1923) *Psikhologiya professiy [Psychology of professions]*. Petrograd [in Russian].
22. Kernyskyi, O.M. (2005). Metodyka formuvannya psykholoichnoi gotovnosti kursantiv-l`otchykiv do l`otnoi diyalnosti [Methods of forming the psychological readiness of cadet pilots for flight activities]. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
23. Bodrov, V.A. (2011) *Psikhologiya professionalnoy prigodnosti [Psychology of professional suitability]*. Moscow: PER SE [in Russian].
24. Dranko, A.A. (2012) Teoretychnyi analiz formuvannya liderskikh kompetentsiy kursantiv tsyvilnoi aviatsii [Theoretical analysis of the formation of leadership competencies of civil aviation cadets]. *Problemy inzhenerno-pedagogichnoi osvity - Problems of engineering and pedagogical education*, 37, 313-318 [in Ukrainian].
25. Shkolyar, E.V. (2013) Problema formirovaniya regul'yatornogo komponenta psikhologicheskoy gotovnosti u spetsyalistov operativno-spasatel'noy sluzhby grazhdanskoy zashchity [The problem of formation of the regulatory component of psychological readiness of specialists of the operational and rescue service of civil protection]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy - Collection of scientific works of the National Academy of State Border Guard Service of Ukraine*, 1, 563-574 [in Ukrainian].
26. Ilin, E.P. (2004) *Psikhologiya individual'nykh razlichiy [Psychology of individual differences]*. St. Petersburg: Peter [in Russian].